

ΑΣΙ Χώρος

Κείμενα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Ανάπτυξης

2016

25

Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρος

Διεύθυνση:
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
και Περιφερειακής Ανάπτυξης
Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ
Πεδίον Άρεως, 383 34 ΒΟΛΟΣ
<http://www.aeihoros.gr>, e-mail: aeihoros@prd.uth.gr
τηλ.: 24210 – 74486

Επιμέλεια έκδοσης: Εύη Κολοβού
Λαγού: Παναγιώτης Μανέτος
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Γιώργος Παρασκευάς-Παναγιώτης Μανέτος

Βουλβούλη, Α.	4
Τόπος, Χώρος, Περιβάλλον: Η περίπτωση της μετεγκατάστασης/χωροθέτησης του εργοστασίου της ΔΕΗ στη Λέσβο.	
Ζαμάνη, Α., Λαλένης, Κ., Παπουτσόγλου, Γ., Οικονόμου, Δ.	20
Διαδικασίες παραγωγής, απογραφή και διερεύνηση Οικισμών Ιδιωτικής Πολεοδόμησης	
Γαβαλάς, Β., Παυλογεωργάτος, Γ.	52
Ο πληθυσμός των ακριτικών νησιών του Αρχιπελάγους: 1971-2011 μια τεσσαρακονταετία δημογραφικής και οικονομικής ανάπτυξης	
Αρβανιτίδης, Π., Νασιώκα, Θ.	82
Το τσελιγκάτο ως θεσμός διακυβέρνησης των βοσκοτόπων: Μελέτη περίπτωσης	
Σταμπουλής Γ., Νάκου Π.	105
Προς ένα συνεταιριστικό μέλλον: μαθαίνοντας από το Mondragon	
Χάρδας, Α., Σκαμνάκης, Χ.	124
Η κοινωνική πολιτική των ελληνικών Δήμων σε περίοδο οικονομικής κρίσης: Κρατική 'αυτόνομη εμπέδωση' υπηρεσιών κοινωνικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο	

Ο πληθυσμός των ακριτικών νησιών του Αρχιπελάγους: 1971-2011 μια τεσσαρακονταετία δημογραφικής και οικονομικής ανάπτυξης;

Βασίλειος Γαβαλάς

Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Γεράσιμος Παυλογεωργάτος

Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Περίληψη

Σαράντα χρόνια μετά τη δημοσίευση του μνημειώδους έργου του E. Kolodny “La population des îles de la Grece: essai de geographie insulaire en Mediterranee orientale” και λαμβάνοντας υπόψη σχετικές μελέτες που έχουν ακολουθήσει όλα αυτά τα χρόνια, προσπαθούμε να περιγράψουμε τις πληθυσμιακές μεταβολές που συντελέστηκαν στα ακριτικά νησιά του Αιγαίου στην τεσσαρακονταετία 1971-2011. Η παρούσα μελέτη βασίζεται στις απογραφές της περιόδου 1971-2011 και σε επίσημες στατιστικές για να σκιαγραφήσει τα δημογραφικά και οικονομικά-αναπτυξιακά χαρακτηριστικά των ακριτικών νησιών του Αιγαίου πελάγους και να παραθέσει κάποιες σκέψεις για τις προοπτικές εξέλιξης αυτών των νησιών. Τα εν λόγω νησιά ως σύνολο βίωσαν θεαματική πληθυσμιακή και οικονομική ανάπτυξη στη διάρκεια των τελευταίων 40 ετών, η οποία όμως είναι πολύ ανομοιόμορφη από νησί σε νησί. Τα νησιά του Β. Αιγαίου, με ελάχιστες εξαιρέσεις, στη διάρκεια της τεσσαρακονταετίας 1971-2011 έχασαν πληθυσμό και έγιναν πιο αραιοκατοικημένα. Ο μέσος κάτοικός τους είναι αρκετά φτωχότερος από τον μέσο Έλληνα και ο πληθυσμός τους πιο γερασμένος από τον πληθυσμό της Ελλάδας. Στον αντίποδα βρίσκονται τα Δωδεκάνησα, τα οποία διπλασίασαν τον πληθυσμό τους, έχουν πιο νεανικό πληθυσμό από τον Εθνικό Μέσο Όρο και ο μέσος κάτοικός τους έχει υψηλότερο εισόδημα από τον μέσο Έλληνα.

Λέξεις κλειδιά

αρχιπέλαγος του Αιγαίου, πυκνότητα πληθυσμού, δείκτης γήρανσης, οικονομική ανάπτυξη, οικονομικά ενεργός πληθυσμός, ανεργία.

The human geography of borderline islands of the Aegean Archipelago: 1971-2011.

Abstract

It has been more than 40 years since the publication of the timeless work of E. Kolodny “La population des îles de la Grèce: essai de géographie insulaire en Méditerranée orientale” (1974), Edisud, Aix-en-Provence. Taking into account the relevant studies, the census returns and official statistics, this paper sketches the demographic and economic evolution of the borderline islands of the Aegean Archipelago in the period 1971-2011. These islands, seen as one geographical entity, have experienced a remarkable population and economic development during the last forty years. Nevertheless, this development is very heterogeneous. The islands of the North Aegean lost population during the examined period as a result of out-migration and more than a fifth of their population is more than 65 years old. They also fall back in terms of economic development. On the other hand, the Dodecanese in the South Aegean, achieved a spectacular economic and population development grace, mainly, to the booming tourist industry.

Keywords

the Aegean archipelago, population density, Index of ageing, economic development, economically active population, unemployment

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Έχουν περάσει πάνω από 40 χρόνια από τη δημοσίευση του διαχρονικού έργου του E. Kolodny “La population des îles de la Grèce : essai de géographie insulaire en Méditerranée orientale” (Kolodny, 1974). Ο Γάλλος γεωγράφος είχε επισκεφτεί τα Ελληνικά νησιά στα τέλη της δεκαετίας του 1960 σε αναζήτηση της «νησιωτικής Ανατολικής Μεσογείου» ως θέμα ερευνητικής διατριβής. Πέρα από τα δημογραφικά και γεωγραφικά στοιχεία, και τους λεπτομερέστατους και φτιαγμένους «στο χέρι» θεματικούς χάρτες που περιλαμβάνονται στο τρίτομο έργο του, έχει ενδιαφέρον η διήγησή του και από μία άλλη σκοπιά. Αυτή του ρομαντικού Ευρωπαίου που επισκέπτεται μία χώρα πολύ διαφορετική από την εκβιομηχανισμένη και αναπτυγμένη Δύση, η οποία τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες βρισκόταν στο απόγειο της βιομηχανικής ευημερίας της. Για τον Kolodny οι συνθήκες ζωής στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1960 είναι πρωτόγνωρες. Η έλλειψη βασικών υποδομών στα

Ελληνικά νησιά (και κυρίως η έλλειψη εγκαταστάσεων υγιεινής στα μικρότερα από αυτά), οι πολύωρες καθυστερήσεις των πλοίων της εποχής εκείνης, τα μη σταθερά δρομολόγια τους αλλά και η στωικότητα με την οποία οι ντόπιοι αντιμετώπιζαν όλα αυτά, φαίνεται να ξενίζουν το Γάλλο γεωγράφο-περιηγητή αλλά και να τον θέλγουν ταυτόχρονα. Η διήγησή του είναι γεμάτη λυρισμό και γλαφυρές περιγραφές των νησιών, του τοπίου τους αλλά και των ανθρώπων από τους οποίους ο Kolodny φαίνεται να γοητεύεται ιδιαίτερω. Η ζωή των νησιωτών του περιγράφεται ως «απλή, αρχαϊκή και ειρηνική» και οι ίδιοι οι νησιώτες είναι «δεκτικοί, φιλόξενοι και δεν τους λείπει η ευγένεια» (Kolodny, 1974:13). Σημειωτέο ότι πρόκειται για μια εποχή όπου ο πληθυσμός των μικρότερων και πιο ακριτικών νησιών είχε μειωθεί τόσο πολύ από την εσωτερική μετανάστευση προς τα αστικά κέντρα, ώστε στην απογραφή του 1971 ήταν ο ελάχιστος που καταγράφηκε ποτέ από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους. Η νησιωτική Ελλάδα για τον Kolodny ήταν μια ακολουθία από ασύνδετα εξαρτήματα που περιστρέφονται ξεχωριστά γύρω από τον Αθηναϊκό πόλο. Τα νησιά αποτελούσαν περισσότερο ποιοτικές οντότητες παρά έναν ενιαίο γεωγραφικό χώρο.

Το έργο του Kolodny δεν είναι βέβαια το μόνο που αναφέρεται στη νησιωτική Ελλάδα. Η ιδιαιτερότητα των νησιών έθελε ανέκαθεν όχι μόνο γεωγράφους και περιηγητές, αλλά και ανθρωπολόγους, δημογράφους, συγκοινωνιολόγους και παντός είδους επιστήμονες που ασχολούνται με την περιφερειακή ανάπτυξη. Μια από τις πρώτες ανθρωπολογικές έρευνες στην Ελλάδα αναφέρεται στην Ανάφη και τις σχέσεις συγγένειας – βιολογικής ή φανταστικής (“πνευματικής”) συγγένειας - οι οποίες διαποτίζουν όλες τις όψεις της ζωής του νησιού (κοινωνικές, οικονομικές, σχέσεις ιεραρχίας κτλ), διαμορφώνοντας έτσι μια κοινωνία που βασίζεται στην «ηθική της συγγένειας» (kinship morality) παρόμοια με αυτή των πρωτόγονων κοινωνιών (Kenna, 1976). Πιο κοντά στο θέμα που πραγματεύεται το παρόν άρθρο είναι η μελέτη του αείμνηστου Γ. Σιάμπου “La population de la Grèce insulaire”, όπου δίνει με συνοπτικό και εύληπτο τρόπο την δημογραφική εξέλιξη των νησιών της Ελλάδας από το 1920 μέχρι το 1981 με αναφορές στη γεννητικότητα, τη θνησιμότητα αλλά και τη μετανάστευση από και προς τα νησιά και τις συνέπειες αυτών των φαινομένων στη δομή και την εξέλιξη του πληθυσμού τους (Siampos, 1983). Η προσβασιμότητα στα νησιά και ειδικά η δυσαναλογία που υπάρχει ανάμεσα στο χρόνο ταξιδιού και τη χιλιομετρική απόσταση από την Αθήνα, απασχόλησε νεότερους γεωγράφους και περιβαλλοντολόγους, οι οποίοι επινόησαν δείκτες προσβασιμότητας για να μετρήσουν πόσο δυσπρόσιτα είναι τα νησιά του Αιγαίου από την πρωτεύουσα. (Spilanis et al., 2012; Karampela et al., 2014).

Σαράντα χρόνια μετά τη δημοσίευση του έργου του Kolodny, και λαμβάνοντας υπόψη σχετικές έρευνες που έχουν ακολουθήσει όλα αυτά τα χρόνια, το παρόν άρθρο αναλύει και περιγράφει τις πληθυσμιακές μεταβολές που συντελέστηκαν στα ακριτικά νησιά του Αιγαίου στην τεσσαρακονταετία 1971-2011. Η παρούσα μελέτη βασίζεται κυρίως στα

στοιχεία των απογραφών της περιόδου 1971-2011 και σε επίσημες αλλά και «ανεπίσημες» (μη-κρατικές) στατιστικές¹ για να σκιαγραφήσει εν συντομία τα δημογραφικά και οικονομικά-αναπτυξιακά χαρακτηριστικά των ακριτικών νησιών του Αιγαίου πελάγους το 2011 και να παραθέσει κάποιες σκέψεις για τις προοπτικές οικονομικής και δημογραφικής ανάπτυξης αυτών των νησιών στο εγγύς μέλλον.

Χάρτης 1: Τα ακριτικά νησιά του Αιγαίου (περιοχή μελέτης)

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

¹ Με τον όρο «μη-κρατικές στατιστικές» εννοούμε τα πληθυσμιακά δεδομένα που πήραμε από το Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Η περιοχή μελέτης είναι τα νησιά του Βορείου Αιγαίου, (δηλαδή κατά σειρά μεγέθους τα νησιά Λέσβος, Χίος, Σάμος, Λήμνος, Ικαρία, Φούρνοι, Οινούσες, Ψαρά και Άγιος Ευστράτιος), και τα Δωδεκάνησα (Ρόδος, Κάρπαθος, Κως, Κάλυμνος, Αστυπάλαια, Κάσος, Τήλος, Σύμη, Λέρος, Νίσυρος, Πάτμος, Χάλκη, Σαρία, Λειψοί, Ψέριμος, Αγαθονήσι, Καστελόριζο, Αρκοί, Τέλενδος, Γυαλί και Φαρμακονήσι). Το άρθρο αναφέρεται μόνο στα νησιά της περιοχής μελέτης που βρέθηκαν κατοικημένα στην απογραφή του 2011. Όλα τα νησιά της περιοχής μελέτης φαίνονται στο χάρτη 1.

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Το μεγαλύτερο πρόβλημα στη μελέτη του πληθυσμού των νησιών του Αρχιπελάγους είναι η μειωμένη αξιοπιστία της απογραφής του 2011. Σύμφωνα με εκτιμήσεις οι διαφυγές των απογραφόμενων ατόμων ξεπερνάν σε ορισμένες Περιφέρειες το 5% του πληθυσμού (Δρεττάκης, 2011; Κοτζαμάνης & Ντυκέν, 2012). Το μεγάλο ποσοστό διαφυγής δεν δίνει απλώς διαφορετικά αποτελέσματα για το συνολικό πληθυσμό του κάθε νησιού, αλλά αλλοιώνει και τη δομή του πληθυσμού κατά φύλο, ηλικία και κατάσταση απασχόλησης, καθώς κάποιες κατηγορίες πληθυσμού είναι πιθανόν να καταγράφηκαν πλημμελέστερα από κάποιες άλλες. Ως εκ τούτου, όσον αφορά το 2011 αποφασίστηκε να χρησιμοποιηθούν οι εκτιμήσεις στο μέσο του έτους που δημοσιεύονται από το Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας², όπου αυτές οι εκτιμήσεις είναι διαθέσιμες, δηλαδή μέχρι και το επίπεδο νομού. Οι εκτιμήσεις αυτές γίνονται αφενός με βάση τα δεδομένα της τελευταίας απογραφής πληθυσμού και τα στοιχεία της φυσικής κίνησης ετησίως, αφετέρου βάσει υποθέσεων για το μεταναστευτικό ισοζύγιο ανά φύλο και ηλικία (είσοδοι και έξοδοι). Για μικρότερα διοικητικά επίπεδα (Δημοτικές Ενότητες) χρησιμοποιήσαμε τα δεδομένα της απογραφής, ελλείπει ακριβέστερων στοιχείων.

Ένα δεύτερο μεθοδολογικό πρόβλημα είναι η τάση των παρελθόντων Ελληνικών απογραφών (μέχρι το 1991) να αναφέρονται αναλυτικά μόνο στον πραγματικό πληθυσμό, ενώ για το μόνιμο δεν παρέχουν αναλυτικές πληροφορίες σε επίπεδο μικρότερο του Νομού. Η έμφαση στον πραγματικό πληθυσμό δεν θα ήταν περιοριστική για τη συγκεκριμένη έρευνα αν αυτή η πρακτική συνεχιζόταν με συνέπεια σε όλες τις απογραφές πληθυσμού. Στην απογραφή του 2011 όμως η έμφαση δίνεται στο μόνιμο πληθυσμό και έτσι τα δημοσιευμένα αναλυτικά δεδομένα σε επίπεδο Δήμου αφορούν το μόνιμο πληθυσμό. Αυτή η ασυνέπεια θέτει ένα πρόβλημα συγκρισιμότητας, καθώς συγκρίνουμε τον πραγματικό πληθυσμό του 1971 με τον μόνιμο του 2011. Για μεγάλες γεωγραφικές περιοχές (Περιφέρειες και Νομούς) οι δύο κατηγορίες πληθυσμού στην ίδια απογραφή δεν διαφέρουν πολύ μεταξύ τους. Σε

² www.e-demography.gr

μικρότερο γεωγραφικό και διοικητικό επίπεδο όμως οι διαφορές είναι αισθητές (Ντυκέν & Κρομυδάκης, 2009).

3.1. Μεταβολή πληθυσμού την τεσσαρακονταετία 1971-2011.

Ο πληθυσμός των ακριτικών νησιών που αποτελούν την περιοχή μελέτης αυξήθηκε κατά 29,8% στη διάρκεια της τεσσαρακονταετίας 1971-2011 (πίνακας 1). Η αύξηση αυτή, αν και αναλογικά είναι μεγαλύτερη από την αύξηση του πληθυσμού της Ελλάδας στην ίδια περίοδο (24,8%), είναι ανισομερής. Οφείλεται στην αύξηση του πληθυσμού των Δωδεκανήσων, τα οποία διπλασίασαν τον πληθυσμό τους, ενώ τα νησιά του Βορείου Αιγαίου έχασαν πληθυσμό. Προφανώς αυτές οι μεταβολές οφείλονται σε οικονομικούς-αναπτυξιακούς λόγους που έλκουν ή ωθούν πληθυσμό από και προς τα νησιά. Ακόμα και τα νησιά του Βορείου Αιγαίου δεν αποτελούν μία ομοιογενή ομάδα ως προς αυτό το θέμα. Οι νομοί Λέσβου και Χίου έχασαν πληθυσμό (-10% ο νομός Λέσβου και -15,7% ο νομός Χίου), ενώ ο νόμος Σάμου αύξησε τον πληθυσμό του κατά 3,4% την περίοδο 1971-2011. Πιθανότατα η τουριστική ανάπτυξη των νησιών να συνέβαλε στις μεταβολές του πληθυσμού τους.

Πίνακας 1. Πραγματικός πληθυσμός 1971-2011.

Γεωγραφική περιοχή	1971	1981	1991	2001	2011	Μεταβολή(%) 1971-2011
Β. Αιγαίο	218.734	195.004	199.231	206.121	198.894	-9,1
Δωδεκάνησα	121.017	145.071	163.476	190.071	242.270	100,2
Σύνολο περιοχής μελέτης	339.751	340.075	362.707	396.192	441.164	29,8
Ελλάδα	8.768.641	9.740.417	10.259.900	10.964.020	10.939.727	24,8

Πηγή: Ελληνικές απογραφές.

3.2. Πυκνότητα πληθυσμού.

Η πυκνότητα του πληθυσμού στην περιοχή μελέτης ήταν 67,4 κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο το 2011 (πίνακας 2). Η περιοχή μελέτης ως σύνολο είναι πιο αραιοκατοικημένη από το σύνολο της Ελλάδας, αλλά παρουσιάζει μεγάλη ανομοιογένεια στην πυκνότητα ανάμεσα σε αγροτικές και αστικές περιοχές, όπως είναι άλλωστε αναμενόμενο. Ο χάρτης 2 αποκαλύπτει την άνιση κατανομή του πληθυσμού σε επίπεδο Δημοτικών Ενοτήτων το 2011. Το μεγαλύτερο αστικό κέντρο της περιοχής μελέτης, η πόλη της Ρόδου, είναι και η πιο πυκνοκατοικημένη Δημοτική Ενότητα των νησιών με 2.599 κατοίκους ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο. Ακολουθεί η Δημοτική Ενότητα Χίου με 1.176 κατοίκους ανά τετραγωνικό

χιλιόμετρο και έπονται οι Δημοτικές Ενότητες Ιαλυσού, Μυτιλήνης και Κω με πυκνότητα μεγαλύτερη από 280 κατοίκους ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο. Αρκετά πυκνοκατοικημένα είναι επίσης η Κάλυμνος και η Λέρος όπου αντιστοιχούν περισσότεροι από 100 κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο. Από τα πιο αραιοκατοικημένα νησιά είναι η Κάρπαθος, η Τήλος, η Χάλκη και η Νίσυρος στα Δωδεκάνησα, αλλά και ο Άγιος Ευστράτιος στο Βόρειο Αιγαίο (4 με 30 κατοίκους ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο)³.

Ο οξυδερκής παρατηρητής θα διαπιστώσει, εξετάζοντας το χάρτη 2, ότι οι πιο πυκνοκατοικημένες περιοχές των ακριτικών νησιών του Αιγαίου βρίσκονται στα ανατολικά παράλια των νησιών. Η συγκέντρωση του πληθυσμού στις ανατολικές ακτές αντανάκλα την ιστορική σχέση των νησιών με τα παράλια της Μικράς Ασίας μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα. Τα αστικά κέντρα των νησιών (Μυτιλήνη, Χίος, Κως, Ρόδος) χτίστηκαν και αναπτύχθηκαν απέναντι από τα Μικρασιατικά παράλια, με τα οποία διεξαγόταν και ο κύριος όγκος των εμπορικών συναλλαγών, των μετακινήσεων πληθυσμών και των πολιτιστικών ανταλλαγών. Μετά την ενσωμάτωση των νησιών στο Ελληνικό κράτος, πόλος έλξης έγινε η Αθήνα, από και προς την οποία πραγματοποιείται σήμερα η κύρια ροή εμπορικών προϊόντων και πληθυσμού. Παρόλα αυτά, τα αστικά κέντρα των νησιών (με εξαίρεση τη Μύρινα της Λήμνου) εξακολουθούν να αναπτύσσονται και να ακμάζουν «κοιτώντας» τα παράλια της Μικράς Ασίας.

Πίνακας 2. Πυκνότητα πραγματικού πληθυσμού το 1971 και το 2011.

Γεωγραφική περιοχή	Επιφάνεια (τ.χλμ) με εσωτερικά ύδατα	1971	2011
		Κάτοικοι ανά τετ. χιλιόμετρο	
Β. Αιγαίο	3835,9	57,0	51,9
Δωδεκάνησα	2714,3	44,6	89,3
Σύνολο περιοχής μελέτης	6550,2	51,9	67,4
Ελλάδα	131957,4	66,5	82,9

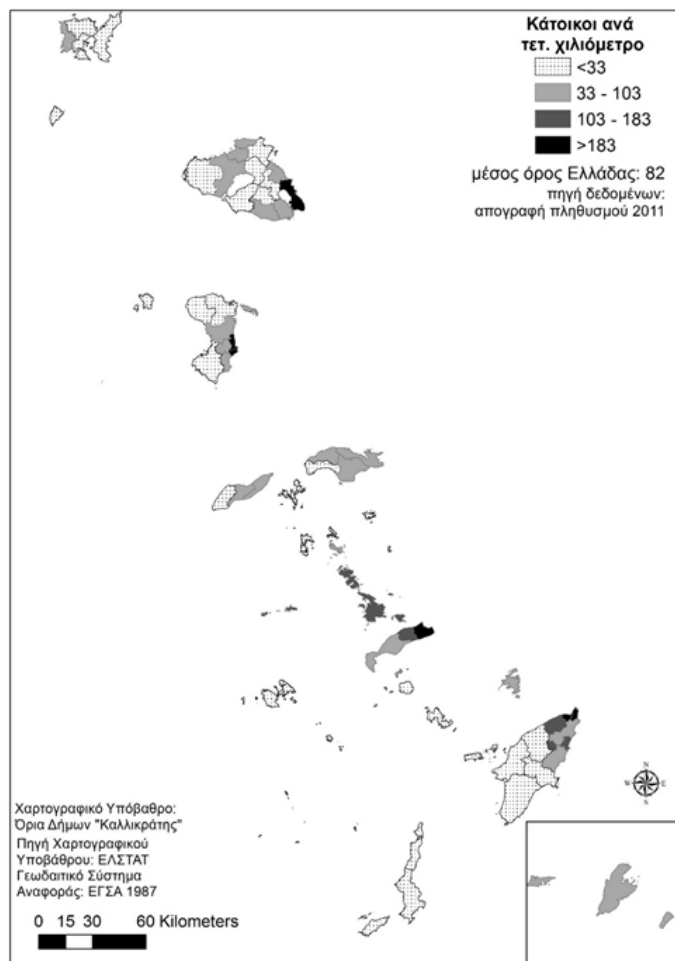
Πηγή: Ελληνικές απογραφές.

Όσον αφορά την πυκνότητα του πληθυσμού, τα ακριτικά νησιά του Αιγαίου είναι πιο αραιοκατοικημένα από την Ελλάδα ως σύνολο εφόσον αντιστοιχούσαν περίπου 67 κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο το 2011 έναντι 83 κατοίκων που αντιστοιχούσαν στην Ελλάδα (πίνακας 2). Παρόλα αυτά δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι τα υπό μελέτη νησιά έγιναν πιο πυκνοκατοικημένα την τελευταία τεσσαρακονταετία εφόσον

³ Η Κάρπαθος αποτελείται από δύο Δ.Ε. (Καρπάθου και Ολύμπου). Η Δ.Ε. Ολύμπου είναι πιο αραιοκατοικημένη με μόλις 5 κατοίκους ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο.

από 52 κατοίκους ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο που είχαν το 1971, σήμερα (2011) έχουν 67,4. Η πυκνότητα αυξήθηκε κατά 29,8%, όσο ακριβώς και ο πληθυσμός. Η αύξηση αυτή, οφείλεται στην αύξηση του πληθυσμού των Δωδεκανήσων, ενώ τα νησιά του Βορείου Αιγαίου έχασαν πληθυσμό και έγιναν κατά τι πιο αραιοκατοικημένα.

Χάρτης 2. Πυκνότητα πληθυσμού ανά Δημοτική Ενότητα. Έτος 2011

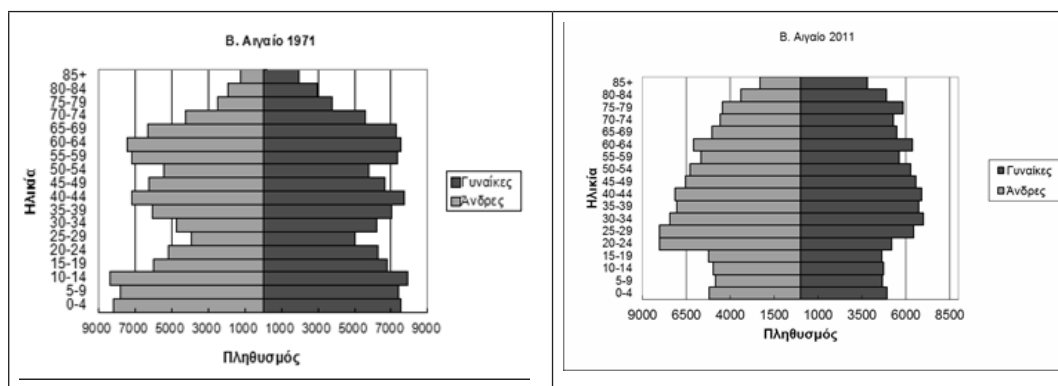

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

3.3. Η κατά ηλικία και φύλο δομή του πληθυσμού των ακριτικών νησιών

Μια σύγκριση των πληθυσμιακών πυραμίδων των νησιών μεταξύ του 1971 και του 2011 δείχνει παραστατικά τις αλλαγές που έχουν επέλθει στη δομή του πληθυσμού των νησιών ως συνέπεια της πτώσης της γεννητικότητας, της μείωσης της θνησιμότητας αλλά και οικονομικών συγκυριών που ελκύνουν ή απωθούν κόσμο προς/από τα νησιά.

Σχήμα 1. Πληθυσμιακές πυραμίδες Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου. Πραγματικός πληθυσμός απογραφής 1971 και μόνιμος πληθυσμός στο μέσο του 2011.

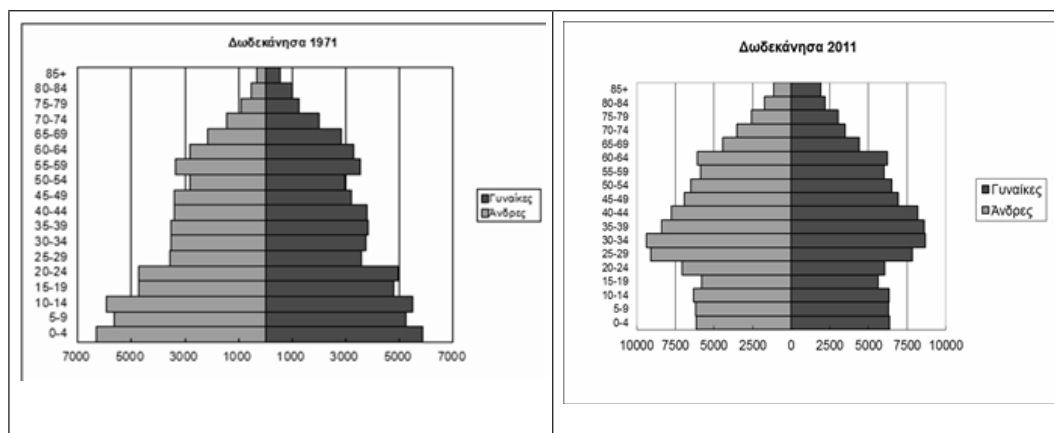
Πηγή: δεδομένα από την απογραφή πληθυσμού-κατοικιών της 14ης Μαρτίου 1971 και δεδομένα από Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων (ΕΔΚΑ).

Κατ' αρχάς οι πληθυσμιακές πυραμίδες που αναφέρονται στο 1971 φέρουν έντονα τα σημάδια της επίδρασης του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και της συνακόλουθης Κατοχής στη δομή του πληθυσμού. Οι κοόρτες γέννησης του 1941-1945, τα άτομα δηλαδή που ήταν 25-29 ετών το 1971, ήταν απομειωμένες εξαιτίας του λιμού του 1941-42 ο οποίος ήταν υπεύθυνος για τη θεαματική μείωση της γεννητικότητας εκείνη την περίοδο αλλά και την αύξηση της παιδικής θνησιμότητας (Valaorais, 1946). Αυτές οι ελλειμματικές κοόρτες που το 1971 είχαν ηλικία 25-29 (και δευτερευόντως 30-34) ετών είναι ιδιαίτερα εμφανείς στο Βόρειο Αιγαίο αλλά όχι στα Δωδεκάνησα. Το διαφορετικό καθεστώς των Δωδεκανήσων, τα οποία ήταν υπό Ιταλική επικυριαρχία από το 1912 μέχρι το 1943, συντέλεσε ώστε να μην βιώσουν το μεγάλο λιμό της κατοχικής Ελλάδας. Αντιθέτως μία έλλειψη ανδρών στις ηλικίες 50-54 το 1971, αυτών δηλαδή που ήταν σε στρατεύσιμη ηλικία στη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, φαίνεται και στους δύο εξεταζόμενους πληθυσμούς.

Το 2011 οι πληθυσμιακές πυραμίδες παρουσιάζουν, όπως ήταν αναμενόμενο, έναν πληθυσμό με τελείως διαφορετική δομή από αυτήν του 1971. Έχουν περισσότερο σχήμα πιθαρίου παρά κανονικής πυραμίδας, κάτι που υποδηλώνει έλλειψη παιδικού πληθυσμού

και αναλογική αύξηση των γερόντων. Στο Βόρειο Αιγαίο, εκτός από το φανερά γερασμένο πληθυσμό του, η πυραμίδα δείχνει αριθμητική υπεροχή των ανδρών, ειδικά στις ηλικίες 20-44. Θα πρέπει να διερευνηθεί αν αυτή η δυσαναλογία οφείλεται σε εισροή μεταναστών από χώρες εκτός Ελλάδας ή σε άλλους παράγοντες. Ένας παράγοντας που μας κάνει να πιστεύουμε στην ύπαρξη μεγάλου αριθμού μεταναστών στις παραγωγικές ηλικίες στο Βόρειο Αιγαίο, είναι το πολύ μικρό μέγεθος των κοορτών ηλικίας 0-19 ετών και η απότομη αύξηση του μεγέθους της κοόρτης ηλικίας 20-24 στους άνδρες. Η απότομη αυτή μεταβολή, η οποία είναι έντονα εμφανής μόνο στους άνδρες, δεν εξηγείται από την μείωση της γεννητικότητας. Σχετίζεται με εισροή μεταναστών οι οποίοι αποτελούνται ως επί το πλείστον από νέους άνδρες.

Σχήμα 2. Πληθυσμιακές πυραμίδες Δωδεκανήσων. Πραγματικός πληθυσμός απογραφής 1971 και μόνιμος στο μέσο του 2011.

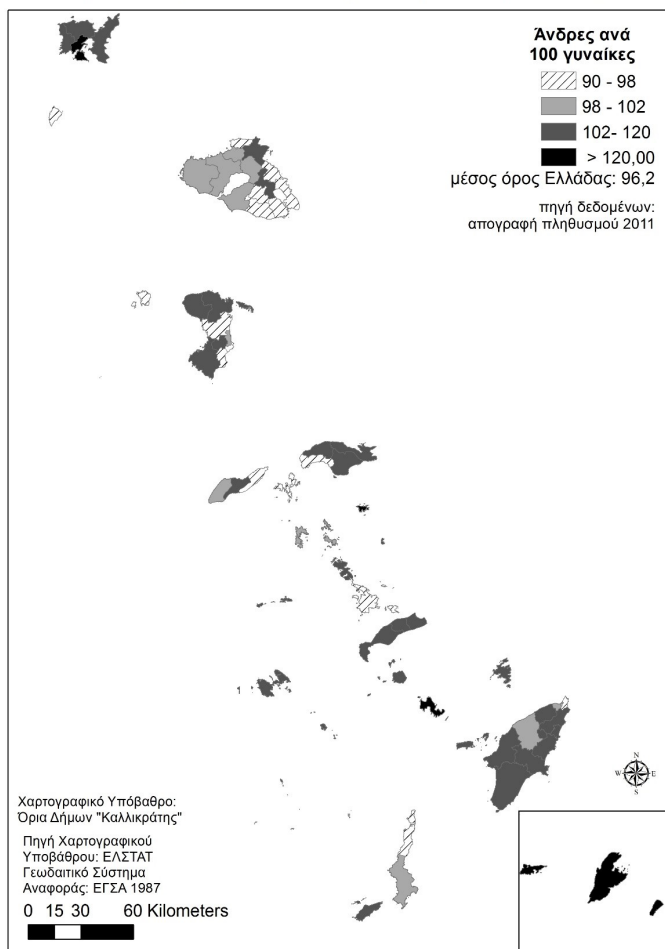
Πηγή: δεδομένα από την απογραφή πληθυσμού-κατοικιών της 14ης Μαρτίου 1971 και δεδομένα από Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων (ΕΔΚΑ).

Το 2011 οι πληθυσμιακές πυραμίδες παρουσιάζουν, όπως ήταν αναμενόμενο, έναν πληθυσμό με τελείως διαφορετική δομή από αυτήν του 1971. Έχουν περισσότερο σχήμα πιθαριού παρά κανονικής πυραμίδας, κάτι που υποδηλώνει έλλειψη παιδικού πληθυσμού και αναλογική αύξηση των γερόντων. Στο Βόρειο Αιγαίο, εκτός από το φανερά γερασμένο πληθυσμό του, η πυραμίδα δείχνει αριθμητική υπεροχή των ανδρών, ειδικά στις ηλικίες 20-44. Θα πρέπει να διερευνηθεί αν αυτή η δυσαναλογία οφείλεται σε εισροή μεταναστών από χώρες εκτός Ελλάδας ή σε άλλους παράγοντες. Ένας παράγοντας που μας κάνει να πιστεύουμε στην ύπαρξη μεγάλου αριθμού μεταναστών στις παραγωγικές ηλικίες

στο Βόρειο Αιγαίου, είναι το πολύ μικρό μέγεθος των κοορτών ηλικίας 0-19 ετών και η απότομη αύξηση του μεγέθους της κοόρτης ηλικίας 20-24 στους άνδρες. Η απότομη αυτή μεταβολή, η οποία είναι έντονα εμφανής μόνο στους άνδρες, δεν εξηγείται από την μείωση της γεννητικότητας. Σχετίζεται με εισροή μεταναστών οι οποίοι αποτελούνται ως επί το πλείστον από νέους άνδρες.

Χάρτης 3. Άνδρες ανά 100 γυναίκες ανά Δημοτική Ενότητα σύμφωνα με την απογραφή του 2011.

Αναλογία των φύλων ανά Δημοτική Ενότητα. Έτος 2011.

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Τα Δωδεκάνησα το 2011 είχαν την πιο συμμετρική πυραμίδα και τον πιο νεανικό πληθυσμό από τους εξεταζόμενους. Παρόλα αυτά, είναι εμφανής μία αριθμητική μείωση των κοορτών που έχουν ηλικία μικρότερη των 25 ετών, κάτι που υποδηλώνει μείωση της γεννητικότητας από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και εξής.

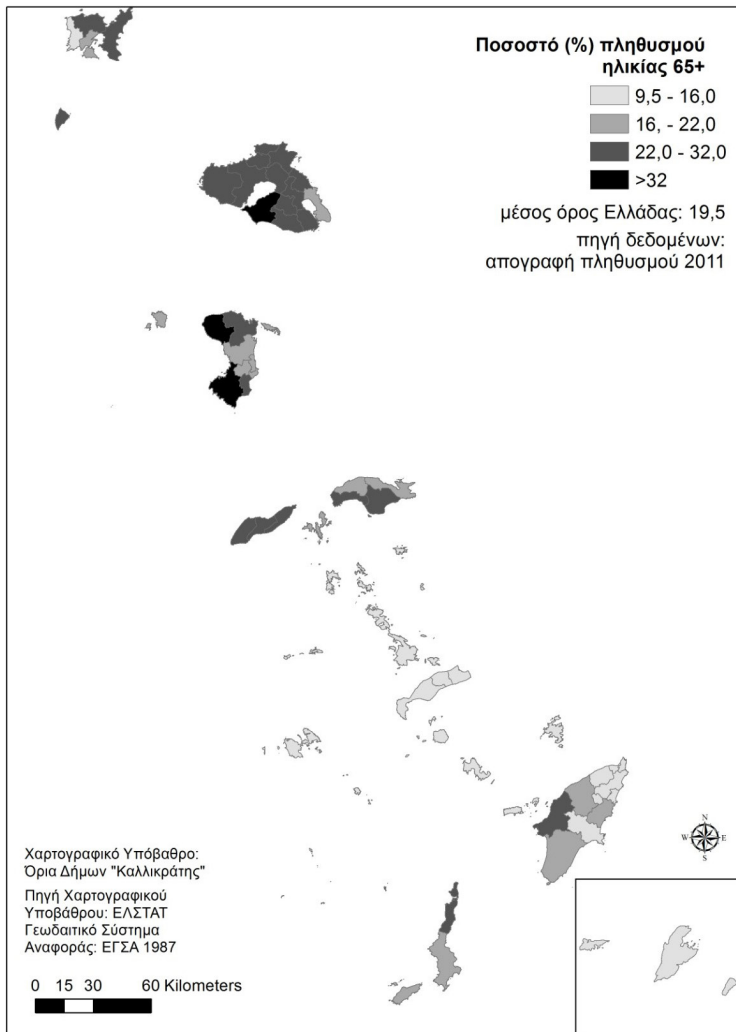
Συνοπτικά, το 2011 καμία από τις πυραμίδες των εξεταζόμενων πληθυσμών δεν έχει σχήμα κανονικής πυραμίδας. Το σχήμα τους είναι στενό στη βάση, διογκώνεται στις παραγωγικές ηλικίες και ξανα-στενεύει πάλι στις γεροντικές ηλικίες. Αυτό υποδηλώνει πτώση της γεννητικότητας τα τελευταία 20 με 25 χρόνια (με σημείο αναφοράς το 2011) και στην περίπτωση του Βορείου Αιγαίου (αλλά και στην περίπτωση των υπόλοιπων πληθυσμών σε μικρότερο βαθμό) την εισροή μεταναστών στις παραγωγικές ηλικίες.

Η *σύνθεση του πληθυσμού κατά φύλο* σε επίπεδο νησιού φαίνεται στον χάρτη 3, ο οποίος παρουσιάζει την αναλογία των φύλων ακόμα και στα πιο μικρά νησιά του Αρχιπελάγους. Στην περιοχή μελέτης ως σύνολο η αναλογία ανδρών/γυναικών είναι σχεδόν 1/1 (99,4 άνδρες για κάθε 100 γυναίκες). Παρόλα αυτά υπάρχουν νησιά, ακόμα και σχετικά μεγάλα σε πληθυσμό, όπως η Κως, η Σάμος και η Δήμος, όπου αντιστοιχούν περισσότεροι από 105 άνδρες σε 100 γυναίκες. Στη Δήμο η αναλογία αυτή υπερβαίνει τους 110 άνδρες για κάθε 100 γυναίκες. Η σχέση αυτή οφείλεται στην παρουσία στρατιωτικών μονάδων στα νησιά αυτά, οι οποίες αποτελούνται ως επί το πλείστον από άνδρες και στρεβλώνουν την αναλογία των φύλων στον πληθυσμό. Ακραία τέτοια περίπτωση στρεβλωμένης αναλογίας των φύλων αποτελεί το Καστελόριζο, όπου σε πληθυσμό 492 κατοίκων, οι 322 είναι άνδρες (189,4 άνδρες για κάθε 100 γυναίκες). Αυτό που κάνει ιδιαίζουσα την περίπτωση του Καστελόριζου είναι ότι πρόκειται για ένα μικρό νησί (έκτασης 9 περίπου Km²) στις εσχαιές της Ελληνικής επικράτειας, όπου εθνικοί λόγοι επιβάλλουν την παρουσία στο νησί στρατού δυσανάλογα μεγάλου με τον γηγενή πληθυσμό του. Στο άλλο άκρο της κλίμακας βρίσκεται η Λέσβος, όπου αντιστοιχούν 97 περίπου άνδρες για 100 γυναίκες, ενώ η Ρόδος και η Ικαρία είναι παραδείγματα νησιών όπου η αναλογία των φύλων είναι απόλυτα ισορροπημένη (περίπου ένας άνδρας αντιστοιχεί σε μία γυναίκα).

Σχετικά με την γήρανση του πληθυσμού γήρανση του πληθυσμού, τα μεγαλύτερα ποσοστά ηλικιωμένων (65 ετών και άνω) εμφανίζονται στην Ικαρία, τα Ψαρά και την Κάσο (χάρτης 4). Και στα τρία αυτά νησιά πάνω από το 20% του πληθυσμού τους αποτελείται από άτομα ηλικίας 65 ετών και άνω. Ακολουθούν τα νησιά του Βορείου Αιγαίου με ποσοστά ηλικιωμένων από 16% μέχρι 18% και η Κάρπαθος με ποσοστό ηλικιωμένων 15,5%. Τα Δωδεκάνησα είναι τα λιγότερο γερασμένα νησιά στην περιοχή μελέτης. Μάλιστα η Κως και η Ρόδος έχουν σχετικά νεανικούς πληθυσμούς με ποσοστό ηλικιωμένων κάτω του 10%. Γενικά η περιοχή μελέτης ως σύνολο επιδεικνύει λιγότερο γερασμένο πληθυσμό από τον

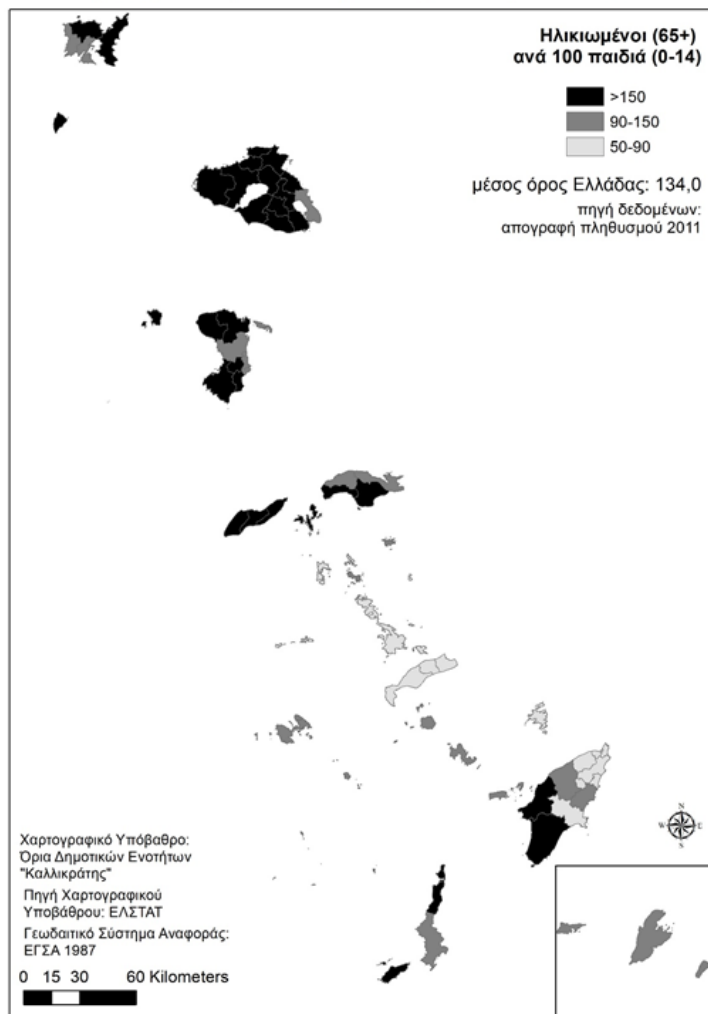
Εθνικό Μέσο Όρο (19,5% ήταν το ποσοστό ηλικιωμένων στην Ελλάδα το 2011) με έντονες όμως διακυμάνσεις του ποσοστού ηλικιωμένων από νησί σε νησί.

Χάρτης 4. Ποσοστό ηλικιωμένων (65+) ανά Δημοτική Ενότητα. Έτος 2011

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Χάρτης 5. Δείκτης γήρανσης ανά Δημοτική Ενότητα. Έτος 2011.

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Ο δείκτης γήρανσης, ο οποίος παρουσιάζεται στον χάρτη 5, δείχνει πόσοι ηλικιωμένοι (65 ετών και άνω) αντιστοιχούν σε 100 παιδιά ηλικίας 0–14 ετών, σύμφωνα με την απογραφή του 2011. Είναι πληρέστερος τρόπος μέτρησης της δημογραφικής γήρανσης από ό,τι το ποσοστό των ατόμων ηλικίας 65+ στο συνολικό πληθυσμό, γιατί ο δείκτης γήρανσης ενσωματώνει τις προοπτικές ανάκαμψης του πληθυσμού στο εγγύς μέλλον. Όσο

μεγαλύτερος είναι ο δείκτης γήρανσης τόσο πιο δυσσιώνες είναι οι προοπτικές οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης ενός τόπου, γιατί εκτός των κοινωνικών επιπτώσεων, μειώνεται αναλογικά το ανθρώπινο κεφάλαιο που θα αποτελέσει στο προσεχές μέλλον την παραγωγική βάση του τόπου. Σύμφωνα με τον δείκτη γήρανσης λοιπόν τον πιο γερασμένο πληθυσμό παρουσιάζουν τα Ψαρά με 198 ηλικιωμένους ανά 100 παιδιά και ακολουθούν η Ικαρία και οι Φούρνοι με πάνω από 150 ηλικιωμένους ανά 100 παιδιά. Γενικά η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου έχει τον πιο γερασμένο πληθυσμό στην περιοχή μελέτης με 122 ηλικιωμένους να αντιστοιχούν σε 100 παιδιά. Αντιθέτως, στα Δωδεκάνησα βρίσκουμε τους μικρότερους δείκτες γήρανσης. Οι πιο νεανικοί πληθυσμοί βρίσκονται στην Κω, τη Ρόδο και την Κάλυμνο, όπου αντιστοιχούν λιγότεροι από 60 ηλικιωμένοι σε 100 παιδιά.

Ο δείκτης γήρανσης, ο οποίος παρουσιάζεται στον χάρτη 5, δείχνει πόσοι ηλικιωμένοι (65 ετών και άνω) αντιστοιχούν σε 100 παιδιά ηλικίας 0–14 ετών, σύμφωνα με την απογραφή του 2011. Είναι πληρέστερος τρόπος μέτρησης της δημογραφικής γήρανσης από ό,τι το ποσοστό των ατόμων ηλικίας 65+ στο συνολικό πληθυσμό, γιατί ο δείκτης γήρανσης ενσωματώνει τις προοπτικές ανάκαμψης του πληθυσμού στο εγγύς μέλλον. Όσο μεγαλύτερος είναι ο δείκτης γήρανσης τόσο πιο δυσσιώνες είναι οι προοπτικές οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης ενός τόπου, γιατί εκτός των κοινωνικών επιπτώσεων, μειώνεται αναλογικά το ανθρώπινο κεφάλαιο που θα αποτελέσει στο προσεχές μέλλον την παραγωγική βάση του τόπου. Σύμφωνα με τον δείκτη γήρανσης λοιπόν τον πιο γερασμένο πληθυσμό παρουσιάζουν τα Ψαρά με 198 ηλικιωμένους ανά 100 παιδιά και ακολουθούν η Ικαρία και οι Φούρνοι με πάνω από 150 ηλικιωμένους ανά 100 παιδιά. Γενικά η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου έχει τον πιο γερασμένο πληθυσμό στην περιοχή μελέτης με 122 ηλικιωμένους να αντιστοιχούν σε 100 παιδιά. Αντιθέτως, στα Δωδεκάνησα βρίσκουμε τους μικρότερους δείκτες γήρανσης. Οι πιο νεανικοί πληθυσμοί βρίσκονται στην Κω, τη Ρόδο και την Κάλυμνο, όπου αντιστοιχούν λιγότεροι από 60 ηλικιωμένοι σε 100 παιδιά.

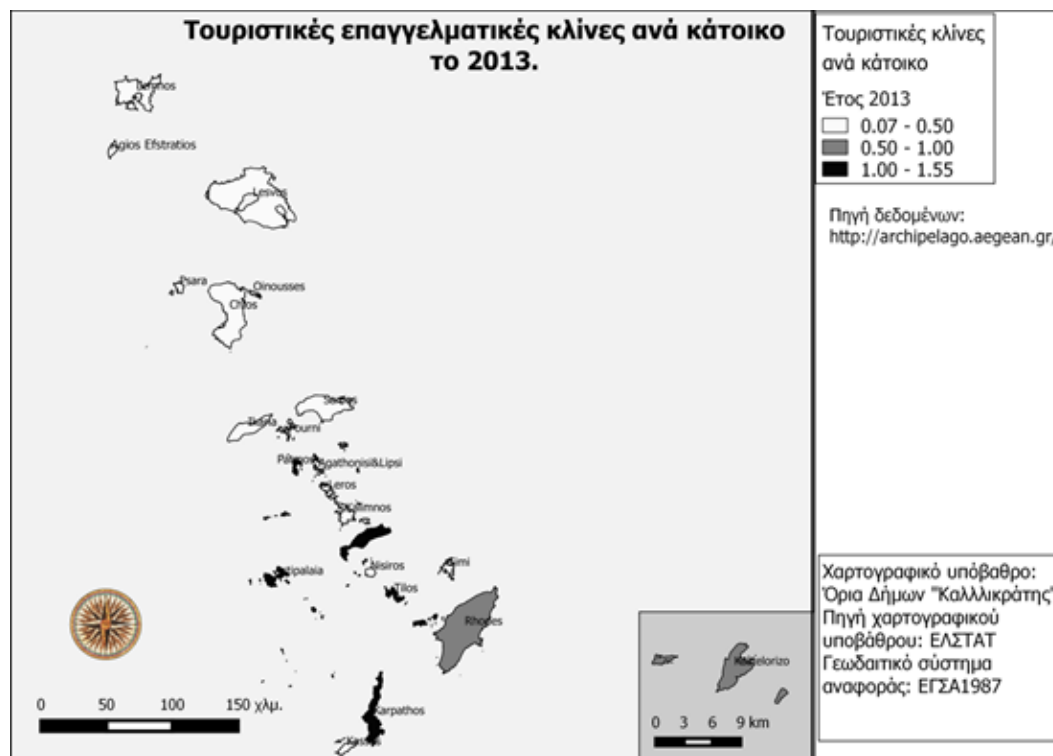
4. ΔΕΙΚΤΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

4.1. Δείκτης τουριστικής ανάπτυξης ανά νησί.

Ως δείκτη τουριστικής ανάπτυξης χρησιμοποιούμε την αναλογία επαγγελματικών τουριστικών κλινών ανά κάτοικο, όπως αυτή καταγράφηκε το 2013. Ως επαγγελματικές τουριστικές κλίνες λογίζονται οι ξενοδοχειακές κλίνες, οι κλίνες ενοικιαζόμενων δωματίων και η δυναμικότητα κλινών στα camping. Στις επαγγελματικές τουριστικές κλίνες δεν συμπεριλαμβάνονται οι κλίνες σε κενές κατοικίες οι οποίες προορίζονται για παραθερισμό και δεν αποφέρουν έσοδα στους ιδιοκτήτες τους.

Τα πιο τουριστικώς αναπτυγμένα νησιά, σύμφωνα με τον χάρτη 6, βρίσκονται στα Δωδεκάνησα, και είναι κατά σειρά κατάταξης η Κως, η Τήλος, η Κάρπαθος, η Αστυπάλαια, η Πάτμος και ακολουθεί η Ρόδος με λιγότερες από μία επαγγελματικές τουριστικές κλίνες ανά κάτοικο. Το κατά πόσον αυτού του είδους η τουριστική ανάπτυξη σχετίζεται με την κατάσταση απασχόλησης του πληθυσμού και μειώνει την ανεργία, εξετάζεται παρακάτω, στο τμήμα 4.4. Σε κάθε περίπτωση πάντως η τουριστική ανάπτυξη, έστω και με μόνο κριτήριο την αναλογία τουριστικών κλινών ανά κάτοικο, αποτελεί ουσιαστικό οικονομικό και αναπτυξιακό χαρακτηριστικό των ακριτικών νησιών.

Χάρτης 6. Τουριστικές επαγγελματικές κλίνες ανά κάτοικο το 2013.

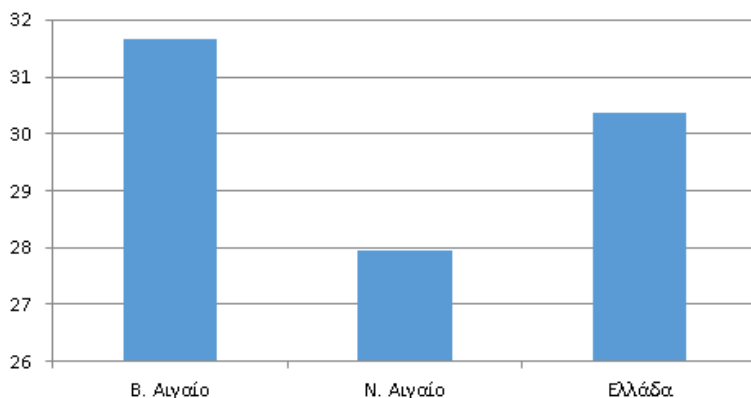
Πηγή: Ίδια επεξεργασία

4.2. Δείκτες εισοδήματος ανά Περιφέρεια

Ελλείπει κατάλληλων δεδομένων χρησιμοποιούμε εδώ δύο δείκτες που βασίζονται στα στοιχεία της απογραφής πληθυσμού του 2011 και στο εισόδημα που δήλωσαν στην εφορία τα φυσικά πρόσωπα το οικονομικό έτος 2011. Ο πρώτος δείκτης είναι το ποσοστό των νοικοκυριών που δεν διαθέτουν αυτοκίνητο ιδιωτικής χρήσης και ο δεύτερος το μέσο δηλωθέν ετήσιο εισόδημα ανά φορολογούμενο.

Ο δείκτης ιδιοκτησίας αυτοκινήτου δεν είναι αξιόπιστη ένδειξη εισοδήματος αλλά χρησιμοποιείται ως δείκτης κοινωνικής ανάπτυξης, ιδίως σε περιπτώσεις που το πραγματικό εισόδημα είναι δύσκολο να μετρηθεί (Gavalas & Simpson, 2007). Στην περίπτωση των ακριτικών νησιών του Αιγαίου το αντεπιχείρημα για τη χρήση αυτού του δείκτη είναι ότι στα μικρότερα νησιά οι αποστάσεις είναι τέτοιες ώστε δεν δικαιολογούν την εκτεταμένη χρήση Ι.Χ. αυτοκινήτου και επομένως θα περιμέναμε να βρούμε χαμηλά ποσοστά ιδιοκτησίας Ι.Χ. αυτοκινήτου εκεί που υπάρχουν πολλά μικρά νησιά, εν προκειμένω στα Δωδεκάνησα και τις Κυκλάδες (τα στοιχεία είναι σε επίπεδο Περιφέρειας και δεν μπορούμε να διαχωρίσουμε το Νομό Δωδεκανήσων από το Νομό Κυκλάδων), χωρίς αυτό να σημαίνει απαραίτητα και χαμηλότερο εισόδημα αυτών των νοικοκυριών. Παρόλα αυτά τα ευρήματα είναι διαφορετικά από τα αναμενόμενα. Η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου έχει το μεγαλύτερο ποσοστό νοικοκυριών χωρίς αυτοκίνητο, και μάλιστα με αισθητή διαφορά από την Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου (σχήμα 4). Μάλιστα, προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι το ποσοστό ιδιοκτησίας Ι.Χ. αυτοκινήτων στο Νότιο Αιγαίο είναι υψηλότερο και από αυτό της Ελλάδας ως σύνολο (72,1% έναντι 69,6% των νοικοκυριών).

Σχήμα 4. Ποσοστά νοικοκυριών χωρίς αυτοκίνητο ιδιωτικής χρήσης το 2011.

Πηγή: απογραφή πληθυσμού 2011.

Πίνακας 3. Ετήσιο εισόδημα φυσικών προσώπων το οικονομικό έτος 2011 και κατά κεφαλήν εισόδημα σε Μονάδες Αγοραστικής Δύναμης εκφρασμένες σε € το 2011.

Περιοχή	Φορολογούμενοι το 2011	Μέσο δηλωθέν εισόδημα ανά φορολογούμενο σε €	Δηλωθέν Εισόδημα ως % του Ε.Μ.Ο.	κ/κ αγοραστική δύναμη σε €	αγοραστική δύναμη ως ποσοστό του Ε.Μ.Ο.
Νομός Λέσβου	52745	15128	87,7		
Νομός Χίου	28944	17109	99,2		
Νομός Σάμου	21931	15147	87,9		
<i>Β. Αιγαίο</i>	<i>103620</i>	<i>15685</i>	<i>91,0</i>	<i>15800</i>	<i>79,0</i>
Νομός Δωδεκανήσου	100333	15247	88,4		
<i>Ν. Αιγαίο</i>	<i>166732</i>	<i>15583</i>	<i>90,4</i>	<i>22300</i>	<i>111,5</i>
Περιοχή μελέτης	203953	15470	89,7		
<i>Ελλάδα</i>	<i>5681066</i>	<i>17241</i>	<i>100,0</i>	<i>20000</i>	<i>100,0</i>

Πηγή: Στατιστικό δελτίο φορολογικών δεδομένων 2011. http://www.gsis.gr/gsis/export/sites/default/gsis_site/PublicIssue/documents_Statistics/statdeltio2011.pdf (προσπελάστηκε Ιανουάριο 2015). Eurostat. <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (προσπελάστηκε Ιανουάριο 2015).

Αυτά τα αποτελέσματα, που απεικονίζονται στο σχήμα 4, θεωρούμε ότι δικαιολογούν τη χρήση του δείκτη ιδιοκτησίας αυτοκινήτου ως προσέγγιση της εισοδηματικής κατάστασης των νοικοκυριών. Ίσως μάλιστα αυτός ο δείκτης να αποτυπώνει καλύτερα το κοινωνικό-οικονομικό προφίλ των νοικοκυριών από ό,τι το μέσο δηλωθέν εισόδημα στις περιοχές που εξετάζουμε. Κι αυτό όχι τόσο γιατί η Ελλάδα έχει τη μεγαλύτερη παραοικονομία από κάθε άλλη χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (παραοικονομία η οποία κυμαίνεται στο 28% με 35% του ΑΕΠ), αλλά κυρίως γιατί το μέγεθος της παραοικονομίας και της αδήλωτης εργασίας διαφέρουν πολύ από περιοχή σε περιοχή της Ελλάδας (Baldwin-Edwards, 2004:53). Σε τουριστικές περιοχές οι αδήλωτοι εργαζόμενοι τους θερινούς μήνες είναι πιθανόν να είναι αναλογικά περισσότεροι από ό,τι σε άλλες περιοχές της χώρας.

Όσον αφορά το ονομαστικό εισόδημα των φορολογουμένων το οικονομικό έτος 2011 (δηλαδή το δηλωθέν εισόδημα που αποκτήθηκε στη διάρκεια του 2010), παραδόξως ο Νομός Δωδεκανήσου έχει μικρότερο κατά κεφαλήν εισόδημα ανά φορολογούμενο από το Νομό Χίου και σχεδόν ίδιο με τους Νομούς Σάμου και Λέσβου. Αν εξετάσουμε τα δεδομένα σε επίπεδο Περιφέρειας, η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου εμφανίζεται πρώτη στην κατάταξη κατά κεφαλήν εισοδήματος με 15.685€ (πίνακας 3). Στην πραγματικότητα όμως το Νότιο Αιγαίο είναι από τις πιο πλούσιες Περιφέρειες της Ελλάδας. Μετρημένο σε μονάδες αγοραστικής δύναμης (ΜΑΔ) το κατά κεφαλήν εισόδημα στο Νότιο Αιγαίο ήταν 22.300€

το 2011, τη στιγμή που, με τις ίδιες μονάδες, το Βόρειο Αιγαίο είχε 15.800€ κατά κεφαλήν εισόδημα. Ο Εθνικός Μέσος Όρος για το 2011 ήταν 20.000€ (σε ΜΑΔ), κάτι που σημαίνει ότι ο μέσος κάτοικος του Νοτίου Αιγαίου ήταν σε αγοραστική δύναμη (όχι σε δηλωθέν εισόδημα) 11,5% πλουσιότερος από τον μέσο Έλληνα, ενώ ο μέσος κάτοικος του Βορείου Αιγαίου ήταν κατά 21% φτωχότερος (πίνακας 3). Αυτή η ασυμφωνία μεταξύ δηλωθέντος και πραγματικού εισοδήματος δείχνει, αν μη τι άλλο, την τεράστια παρα-οικονομία που υπάρχει στην Ελλάδα, και που για τις περιοχές που εξετάζουμε είναι μεγαλύτερη στην Περιφέρεια του Νοτίου Αιγαίου με μεγάλη διαφορά από αυτήν του Βορείου Αιγαίου. Οι μεγάλες ανισότητες στο πραγματικό εισόδημα μεταξύ Βορείου και Νοτίου Αιγαίου αντανακλούν τη διαφορετική οικονομική δομή των δύο Περιφερειών. Το Νότιο Αιγαίο έχει περισσότερο αναπτυγμένο τον τουριστικό τομέα, κάτι που φαίνεται στον πίνακα 5.

4.3. Κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας

Η ενασχόληση του πληθυσμού με τον τουρισμό φαίνεται στον πίνακα 4 ο οποίος παρουσιάζει την ποσοστιαία κατανομή των απασχολούμενων κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας. Οι δραστηριότητες που σχετίζονται με την παροχή καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης απορροφούσαν το 24% των απασχολούμενων στο Νότιο Αιγαίο το 2011, τη στιγμή που στο σύνολο της χώρας απορροφούσαν μόνο το 7,8% των απασχολούμενων. Η Περιφέρεια της περιοχής μελέτης με τη μικρότερη ενασχόληση με τον τουρισμό είναι αυτή του Βορείου Αιγαίου, αφού μόλις το 9,1% των απασχολούμενων απορροφάται σε δραστηριότητες παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης. Παρόλα αυτά, το ποσοστό αυτό είναι υψηλότερο από τον Εθνικό Μέσο Όρο. Το γεγονός αυτό δείχνει ότι το Βόρειο Αιγαίο μπορεί να μην έχει αναπτυγμένο τον τουριστικό τομέα όσο το Νότιο Αιγαίο, αλλά στην παροχή τουριστικών υπηρεσιών απασχολούνται αναλογικά περισσότερα άτομα από ό,τι στο σύνολο της χώρας.

Πίνακας 4. Απασχολούμενοι κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας. 2011.

Γεωγραφική περιοχή	Απασχολούμενοι (απόλυτοι αριθμοί)	Πρωτογενής τομέας	Μετα-ποίηση	Κατασκευές	Παροχή καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης	Λοιπός τριτογενής τομέας	Σύνολο
Βόρειο Αιγαίο	65909	13,8%	5,6%	8,9%	9,1%	62,5%	100%
Νότιο Αιγαίο	120950	5,6%	6,1%	10,6%	23,9%	53,9%	100%
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ	3727633	10,2%	10,5%	6,8%	7,8%	64,6%	100%

Πηγή: δεδομένα απογραφής πληθυσμού 2011.

Οι υπόλοιπες κατηγορίες οικονομικής δραστηριότητας του πίνακα 5 προήλθαν από συγχώνευση λεπτομερέστερων κατηγοριών του πίνακα 10Α της απογραφής του 2011⁴. Τα νησιά της περιοχής μελέτης έχουν αναλογικά περισσότερους απασχολούμενους στον κλάδο των κατασκευών, από ό,τι η Ελλάδα ως σύνολο και λιγότερους σε άλλες μεταποιητικές δραστηριότητες. Ουσιαστικά υπάρχει σημαντική τριτογενοποίηση του οικονομικού ιστού με σημαντική έλλειψη μεταποιητικών δραστηριοτήτων ενώ ο πρωτογενής τομέας παραμένει σχετικά αναπτυγμένος στο Βόρειο Αιγαίο σε αντίθεση με το Νότιο όπου έχει συρρικνωθεί κατά πολύ συγκριτικά με τον εθνικό μέσο όρο (5,6% στο Νότιο Αιγαίο έναντι 10,2% στην Ελλάδα).

4.4. Κατάσταση απασχόλησης

Το ποσοστό οικονομικά ενεργού πληθυσμού είναι δείκτης συμμετοχής του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό της χώρας, στην επίσημη δηλαδή αγορά εργασίας. Είναι επίσης δείκτης της δυναμικής του πληθυσμού, καθώς υψηλότερα ποσοστά οικονομικής δραστηριότητας σημαίνουν ότι μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού εργάζεται σε αμειβόμενη εργασία ή είναι διαθέσιμο προς εργασία. Στα εξεταζόμενα νησιά (χάρτης 7) παρόλο που η συμμετοχή του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό είναι στα ίδια επίπεδα με αυτά της Ελλάδας (42,3% έναντι 42,4%), υπάρχουν μεγάλες διακυμάνσεις από νησί σε νησί. Τα χαμηλότερα ποσοστά οικονομικά ενεργού πληθυσμού παρατηρούνται στο Βόρειο Αιγαίο, όπου λιγότερο από το 40% του πληθυσμού συμμετείχε το 2011 στο εργατικό δυναμικό. Κατά πάσα πιθανότητα το χαμηλότερο ποσοστό συμμετοχής των κατοίκων του Βορείου Αιγαίου στο εργατικό δυναμικό οφείλεται στο γερασμένο πληθυσμό αυτής της Περιφέρειας. Όπως ήδη αναφέρθηκε, το Βόρειο Αιγαίο είναι η πιο γερασμένη Περιφέρεια στην περιοχή μελέτης και η δεύτερη πιο γερασμένη στην Ελλάδα. Είναι προφανές ότι οι ηλικιωμένοι (τουλάχιστον στην πλειοψηφία τους) ούτε εργάζονται ούτε αναζητάν εργασία, μειώνοντας έτσι τα ποσοστά του οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Μεγάλη συμμετοχή του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό παρουσίαζε η Κως (51,8%) και η Ρόδος (47,3%), πιθανότατα λόγω της τουριστικής τους ανάπτυξης (βλ. πίνακα 6) και του νεανικότερου πληθυσμού τους. Στα περισσότερα όμως μικρά νησιά των Δωδεκανήσων τα ποσοστά του οικονομικού ενεργού πληθυσμού ήταν χαμηλότερα από τον Ε.Μ.Ο.

4 Ο πίνακας 10Α της απογραφής του 2011 βρίσκεται στο διαδίκτυο στη διεύθυνση <http://www.statistics.gr> και προσπελάστηκε το Δεκέμβριο του 2014.

Χάρτης 7. Οικονομικά ενεργός πληθυσμός ανά νησί. Έτος 2011

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Αυτό που ίσως έχει μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι η κατά φύλο διαφορά στα ποσοστά οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Οι γυναίκες συμμετέχουν στο εργατικό δυναμικό σε μικρότερο βαθμό από ό,τι οι άνδρες σε όλα τα νησιά της περιοχής μελέτης αλλά και στην Ελλάδα ως σύνολο (χάρτης 8). Η διαφορά στα ποσοστά συμμετοχής ανδρών-γυναικών στο εργατικό δυναμικό το 2011 ήταν μικρότερη στα τουριστικά νησιά της Κω και της Ρόδου,

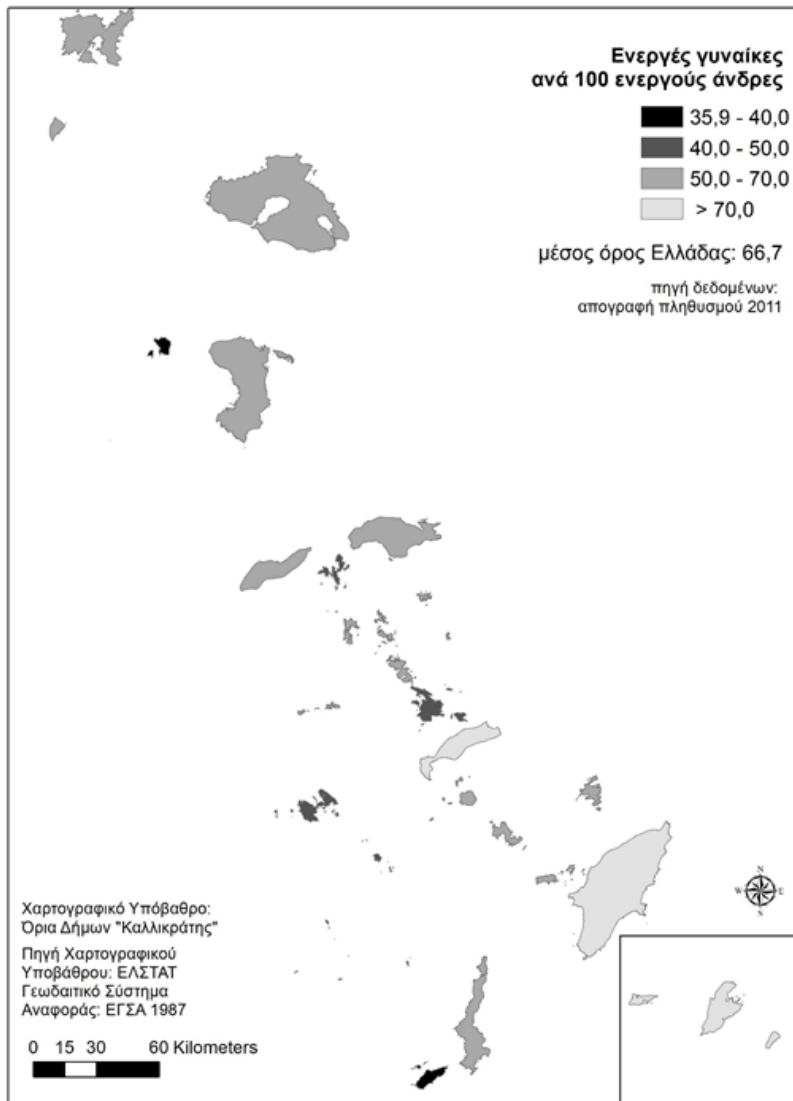
όπου σε κάθε 100 οικονομικά ενεργούς άνδρες αντιστοιχούσαν 75-78 οικονομικά ενεργές γυναίκες. Στο άλλο άκρο βρίσκονταν μικρά νησιά των Δωδεκανήσων (όπως η Κάσος, η Αστυπάλαια, η Κάλυμνος) αλλά και του Βορείου Αιγαίου (Ψαρά, Φούρνοι) όπου σε κάθε 100 οικονομικά ενεργούς άνδρες αντιστοιχούσαν λιγότερες από 50 οικονομικά ενεργές γυναίκες (μάλιστα στην περίπτωση των Ψαρών αυτή η αναλογία ήταν 36/100). Η μικρή συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό σε αυτά τα νησιά δεν εξηγείται από την κατά φύλο δομή του πληθυσμού. Στα Ψαρά και την Κάλυμνο η αναλογία των φύλων στις παραγωγικές ηλικίες (15-64) είναι υπέρ των γυναικών (98 άνδρες για κάθε 100 γυναίκες) ενώ στα υπόλοιπα μικρά νησιά (Κάσος, Αστυπάλαια, Φούρνοι) η υπεροχή των ανδρών στις παραγωγικές ηλικίες είναι οριακή και δεν δικαιολογεί την δυσανάλογα μικρή συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας. Παρόλα αυτά, στην περιοχή μελέτης ως σύνολο η κατά φύλο διαφορετική συμμετοχή του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό δεν διέφερε πολύ από αυτήν της Ελλάδας. Στην περιοχή μελέτης αντιστοιχούσαν 66 οικονομικά ενεργές γυναίκες σε κάθε 100 οικονομικά ενεργούς άνδρες, ενώ στην Ελλάδα αντιστοιχούσαν 67, σύμφωνα πάντα με την απογραφή του 2011.

Αναφορικά με την ανεργία, η περιοχή μελέτης ως σύνολο είχε, το 2011, μικρότερη ανεργία από τον Ε.Μ.Ο. (13,9% έναντι 18,7%). Πέραν τούτου, μέσα στην περιοχή μελέτης παρατηρούνται τεράστιες διακυμάνσεις (χάρτης 9): από 9,9% στην περίπτωση των Οινουσών μέχρι 26% στην περίπτωση της Νισύρου και του Γυαλιού. Γενικά είναι εύλογο ότι σε πολύ μικρούς πληθυσμούς (η Νίσυρος μαζί με το Γυαλί αριθμούσαν 543 κατοίκους και οι Οινούσες 405 κατοίκους το 2011) τα ποσοστά ανεργίας είναι πολύ ευμετάβλητα και παρουσιάζουν μεγάλες εποχικές διακυμάνσεις. Πιο αντιπροσωπευτικά για την κατάσταση απασχόλησης στην περιοχή μελέτης είναι τα μεγαλύτερα σε πληθυσμό νησιά όπως η Ρόδος, η Λέσβος, η Χίος, η Σάμος και η Κως. Όλα τα παραπάνω νησιά είχαν μικρότερη ανεργία από τον Ε.Μ.Ο. το 2011.

Η διαφορετική κατά φύλο ανεργία ήταν εντονότερη στα ακριτικά νησιά που εξετάζουμε από ό,τι στην Ελλάδα ως σύνολο (χάρτης 10). Ενώ στην Ελλάδα υπήρχαν το 2011 106 άνεργες γυναίκες για κάθε 100 άντρες, στα εξεταζόμενα νησιά η αναλογία φτάνει το 111. Παρόλα αυτά υπήρχαν μεγάλα νησιά με σημαντικό πληθυσμό, όπως η Ρόδος και η Κως, όπου η διαφορετική κατά φύλο ανεργία ήταν χαμηλότερη από τον Ε.Μ.Ο. Σε περιπτώσεις όπου η ανεργία των γυναικών κυμαίνεται σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα από αυτά των ανδρών, όπως είναι η περίπτωση της Κάσου και της Σύμης, πιθανότατα αυτό δεν οφείλεται στο ότι οι γυναίκες βρίσκουν ευκολότερα δουλειά από τους άνδρες αλλά στο ότι δεν συμμετέχουν στο εργατικό δυναμικό, δηλαδή δεν αναζητούν εργασία. Αυτή η υπόθεση επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι το ποσοστό των οικονομικά ενεργών γυναικών στη Κάσο είναι μόλις 17% έναντι 44% των ανδρών, και στη Σύμη 29,7% έναντι 51,5% των

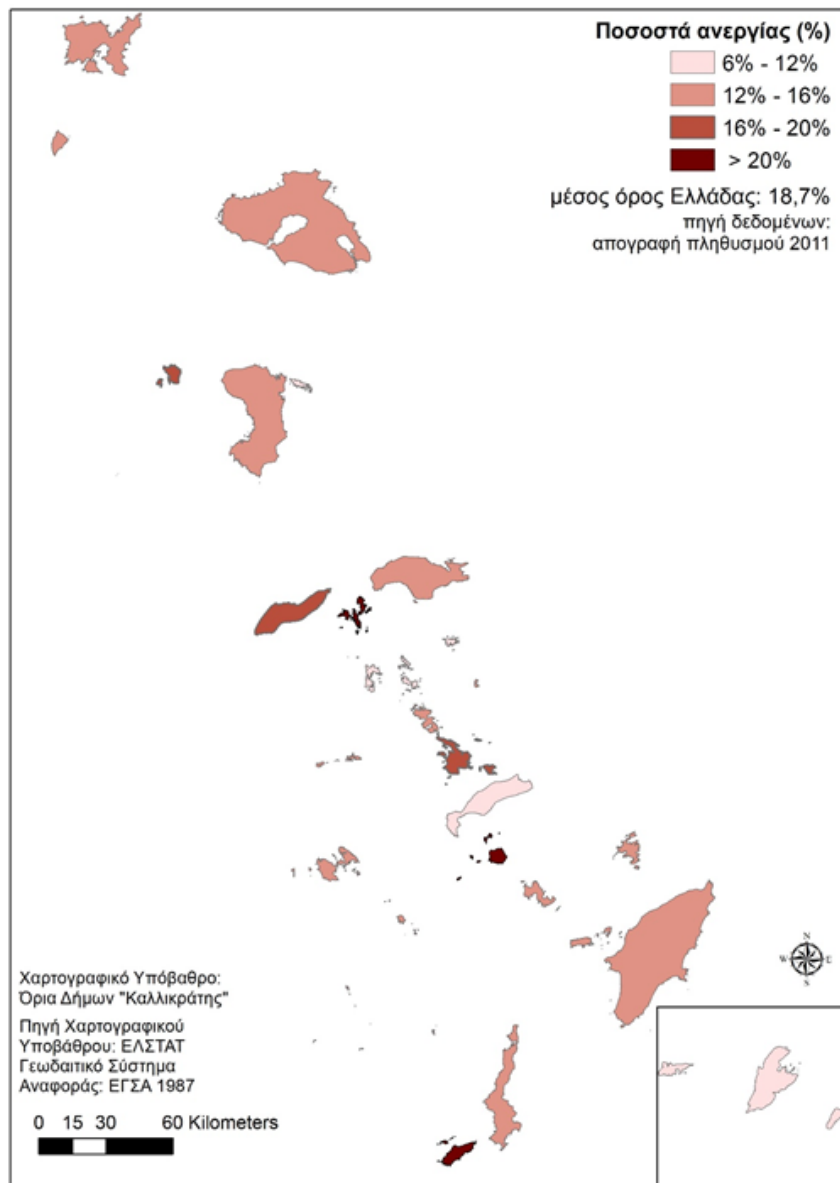
ανδρών (βλ. και χάρτη 8). Η μη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό και με τη διάρθρωση των οικονομικών δραστηριοτήτων του κάθε νησιού.

Χάρτης 8. Οικονομικά ενεργές γυναίκες ανά 100 οικονομικά ενεργούς άνδρες. Έτος 2011.

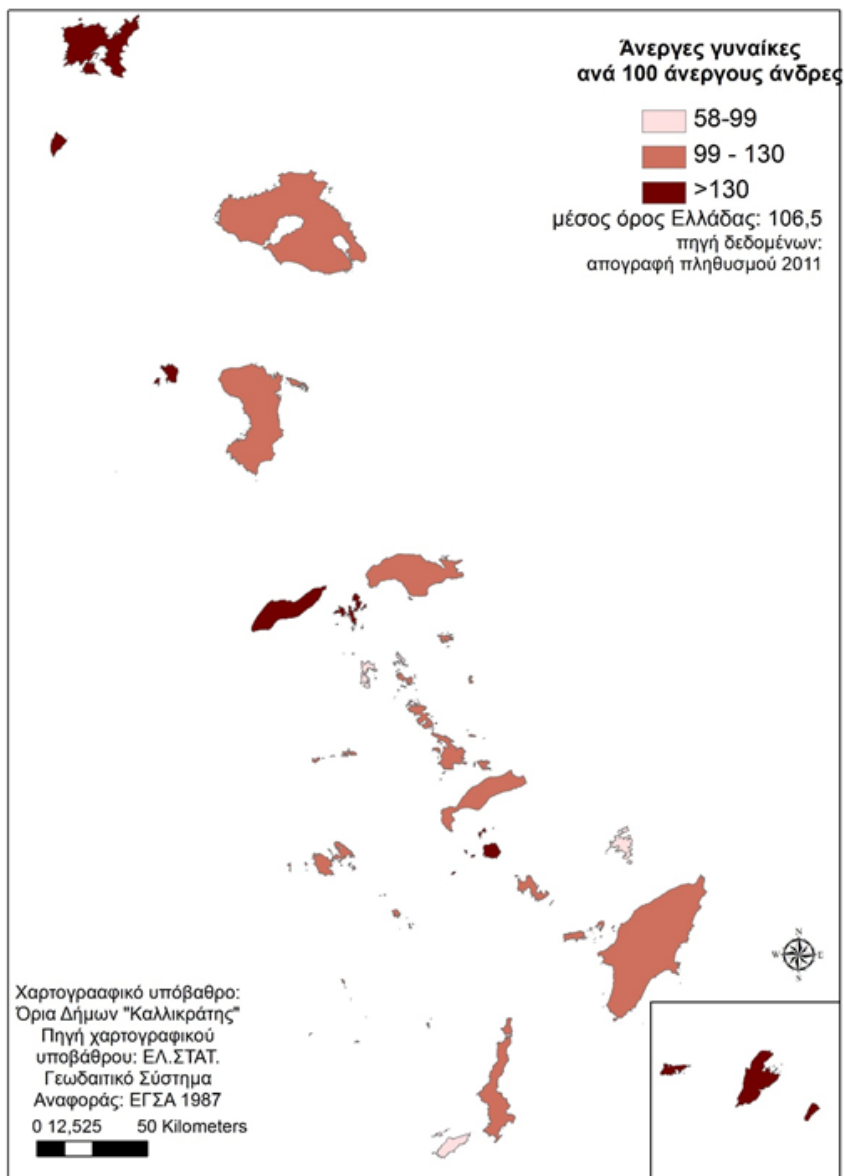
Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Χάρτης 9. Άνεργοι ως ποσοστό του οικονομικά ενεργού πληθυσμού ανά νησί το 2011.

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Χάρτης 10. Άνεργες γυναίκες ανά 100 άνεργους άνδρες. Έτος 2011.

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

Μετά την σκιαγράφιση του δημογραφικού και αναπτυξιακού προφίλ των ακριτικών νησιών του Αιγαίου πελάγους θα ήταν χρήσιμο να εξεταστεί αν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ τουριστικής ανάπτυξης και κατάστασης απασχόλησης του πληθυσμού. Ο πίνακας 6 σχετίζει την

Πίνακας 6. Δείκτες απασχόλησης και τουριστικής ανάπτυξης ανά νησί.

Νησί	επαγγελματικές τουριστικές κλίνες ανά κάτοικο 2013	Πληθυσμός 2011	% Οικονομικά ενεργών 2011	% ανεργίας 2011
Χίος	0,07	51.390	38,4	13,12
Οινούσες	0,09	826	29,4	9,88
Φούρνοι	0,12	1.459	29,3	22,43
Αγαθονήσι	0,15	185	47,0	13,8
Λέσβος	0,15	86.436	39,3	14,71
Κάλυμνος	0,15	16.179	36,3	19,16
Λήμνος	0,17	16.992	39,3	12,41
Κάσος	0,20	1084	30,8	20,06
Ψαρά	0,23	458	34,7	18,24
Ικαρία	0,25	8.423	38,9	16,48
Λέρος	0,25	7.917	39,3	15,45
Σύμη	0,36	2.590	41,4	12,30
Σάμος	0,43	32.977	40,1	13,46
Νίσυρος	0,46	1.008	43,8	25,85
Αγ. Ευστράτιος	0,53	270	32,2	9,2
Καστελόριζο	0,58	492	43,3	6,57
Λειψοί	0,59	790	40,6	11,76
Χάλκη	0,68	478	42,7	12,85
Ρόδος	0,85	115.490	47,3	14,00
Πάτμος	1,06	3.047	43,9	10,25
Αστυπάλαια	1,18	1.334	38,7	15,12
Κάρπαθος	1,18	6.226	44,1	16,00
Τήλος	1,24	780	42,7	12,85
Κως	1,55	33.388	51,8	11,19
Σύνολο περιοχής μελέτης	0,62	390.219	42,9	15,4

Πηγή: διαδικτυακή βάση δεδομένων <http://archipelago.aegean.gr/>. Σημείωση: τα δεδομένα είναι ταξινομημένα κατά αύξουσα σειρά ως προς το «Σύνολο επαγγελματικών τουριστικών κλινών ανά κάτοικο».

Πίνακας 7. Σχέση τουριστικής ανάπτυξης και απασχόλησης.

	(Επαγγ. Τουριστ. κλινες ανά κάτοικο)*(% οικονομικά ενεργών)	(Επαγγ. Τουριστ. κλινες ανά κάτοικο)*(% ανεργίας)
Pearson's r:	0,61	-0,28
p-value:	0,002	0,193

Πηγή: δεδομένα από πίνακα 6.

Η τουριστική ανάπτυξη αυξάνει τα ποσοστά οικονομικά ενεργού πληθυσμού, αλλά δεν μειώνει απαραίτητα και τα ποσοστά ανεργίας. Αυτό συμπεραίνεται από τους συντελεστή συσχέτισης (Pearson's r) μεταξύ της τουριστικής ανάπτυξης και των δεικτών απασχόλησης που έχουν υπολογιστεί στον πίνακα 7. Η συσχέτιση μεταξύ τουριστικής ανάπτυξης και ποσοστών οικονομικά ενεργού πληθυσμού δίνει συντελεστή συσχέτισης 0,61, κάτι που δείχνει ότι όσο περισσότερες επαγγελματικές τουριστικές κλινες αντιστοιχούν σε κάθε μόνιμο κάτοικο, τόσο αυξάνεται το ποσοστό των κατοίκων που εργάζονται ή αναζητάν εργασία. Από την άλλη μεριά η σχέση μεταξύ τουριστικής ανάπτυξης και ανεργίας παρόλο που είναι ελαφρώς αρνητική (Pearson's r= -0,28) δεν είναι στατιστικά σημαντική (p-value=0,19), οπότε δεν μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η τουριστική ανάπτυξη μειώνει την ανεργία. Υπάρχουν νησιά τουριστικά αναπτυγμένα (δηλαδή νησιά στα οποία αντιστοιχούν περισσότερες από μία επαγγελματικές τουριστικές κλινες ανά κάτοικο) τα οποία εμφανίζουν ποσοστά ανεργίας μεγαλύτερα από το μέσο όρο του συνόλου των νησιών. Αυτό βέβαια έχει να κάνει με την εποχικότητα της απασχόλησης που συνεπάγεται η τουριστική ανάπτυξη στα νησιά. Δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι η απογραφή πληθυσμού (από όπου αντλούμε και τα στοιχεία για την ανεργία) έλαβε χώρα το Μάιο του 2011, όταν ακόμα οι τουριστικές επιχειρήσεις δεν λειτουργούσαν με το εργατικό δυναμικό με το οποίο λειτουργούν τους θερινούς μήνες. Είναι πολύ πιθανό, τα ποσοστά ανεργίας να ήταν χαμηλότερα αν η μέτρησή της είχε γίνει τον Αύγουστο.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα ακριτικά νησιά της «Ελληνικής Πολυνησίας», όπως έχει χαρακτηριστεί το Αρχιπέλαγος του Αιγαίου, βίωσαν μια θεαματική πληθυσμιακή και οικονομική ανάπτυξη στη διάρκεια των τελευταίων 40 ετών. Ο πληθυσμός τους, εξεταζόμενος ως σύνολο, αυξήθηκε κατά 30% περίπου από το 1971 ως το 2011, η πληθυσμιακή τους πυκνότητα ανήλθε στους 67 κατοίκους ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο από 52 που ήταν το 1971 και οι αστικές περιοχές στα μεγαλύτερα από αυτά τα νησιά είναι από τις πιο πυκνοκατοικημένες της χώρας.

Οι κάτοικοι απασχολούνται σε δραστηριότητες σχετιζόμενες με τον τουρισμό σε πολύ μεγαλύτερο ποσοστό από ό,τι στην Ελλάδα ως σύνολο.

Η πληθυσμιακή άνθηση όμως δεν χαρακτηρίζει όλα τα νησιά και η οικονομική ανάπτυξη είναι πολύ ανομοιόμορφη από νησί σε νησί. Εξαιρέση στους θετικούς δημογραφικούς και οικονομικούς-αναπτυξιακούς δείκτες των νησιών αποτελεί το Βόρειο Αιγαίο. Στη διάρκεια της τεσσαρακονταετίας 1971-2011 τα νησιά του Β. Αιγαίου ως σύνολο έχασαν πάνω από το 9% του πληθυσμού τους και έγιναν πιο αραιοκατοικημένα (πέρασαν από τους 57 στους 52 κατοίκους ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο). Η Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου έχει τον πιο γερασμένο πληθυσμό από τα νησιά του Αρχιπελάγους (ποσοστό ηλικιωμένων 22,1% το 2011) και είναι η δεύτερη πιο γερασμένη Περιφέρεια στην Ελλάδα με πρώτη την Ήπειρο (Γαβαλάς, 2015). Η πληθυσμιακή της πυραμίδα είναι ασύμμετρη και μη κανονική, πιθανότατα ως συνέπεια της εισροής ανδρών μεταναστών στις παραγωγικές ηλικίες (20-44 ετών) και της μειωμένης γεννητικότητας από τη δεκαετία του 1990 και εξής. Στον εισοδηματικό τομέα ο μέσος κάτοικος του Βορείου Αιγαίου είναι (το 2011) κατά 21% φτωχότερος από τον μέσο Έλληνα όταν το εισόδημα μετριέται με μονάδες αγοραστικής δύναμης και όχι με το δηλωθέν ποσό στην εφορία. Η τουριστική ανάπτυξη δεν κατάφερε να αγγίξει όλα τα νησιά του Βορείου Αιγαίου. Η Σάμος φαίνεται να είναι πιο ευνοημένη, μια και είναι το μόνο από τα μεγάλα νησιά του Β. Αιγαίου που αύξησε τον πληθυσμό του όχι μόνο την περίοδο 1971-2011, αλλά και την δεκαετία 2001-2011. Στο σύνολό της Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου όμως το ποσοστό του πληθυσμού που απασχολείται σε υπηρεσίες που σχετίζονται με τον τουρισμό είναι μικρότερο από αυτό των νησιών του Νοτίου Αιγαίου. Στον αντίποδα του Βορείου Αιγαίου, στην κατάταξη των δεικτών που χρησιμοποιήσαμε, βρίσκονται τα Δωδεκάνησα (και η Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου στην οποία ανήκουν). Τα Δωδεκάνησα διπλασίασαν τον πληθυσμό τους την τεσσαρακονταετία 1971-2011, έχουν τον πιο νεανικό από τους εξεταζόμενους πληθυσμούς (ποσοστό ηλικιωμένων 13,6% το 2011) και μια αρκετά συμμετρική πληθυσμιακή πυραμίδα με την αναλογία ανδρών-γυναικών να είναι κοντά στη μονάδα (ένας άνδρας αντιστοιχεί σε μία γυναίκα). Είναι η πιο πλούσια περιοχή από τις εξεταζόμενες (ο κάτοικος των νησιών του Νοτίου Αιγαίου είχε, το 2011, 11,5% υψηλότερο εισόδημα από τον μέσο Έλληνα) και σχεδόν το ¼ των εργαζομένων ασχολείται με την παροχή καταλυμάτων και υπηρεσιών εστίασης. Επίσης στο τρίτο τρίμηνο του έτους, όταν η τουριστική «σαιζόν» βρίσκεται στην αιχμή της, το Νότιο Αιγαίο έχει τη μικρότερη ανεργία από τις εξεταζόμενες περιοχές (ΕΛ.ΣΤΑΤ. 2014).

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Γαβαλάς Β. (2015) *Ο Κόσμος που Κερδίσαμε. Πληθυσμιακή Γεωγραφία της Σύγχρονης Ελλάδας*. Μυτιλήνη: Αυτοέκδοση.
- Δρεπτάκης Μ. (2011) «Ποιος είναι ο πληθυσμός της χώρας το 2011» άρθρο στην εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* στις 6/12/2011.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1973) *Αποτελέσματα της απογραφής πληθυσμού-κατοικιών της 14ης Μαρτίου 1971*. Αθήνα: ΕΣΥΕ, 3 vols.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1984) *Αποτελέσματα της απογραφής πληθυσμού-κατοικιών της 5ης Απριλίου 1981*. Αθήνα: ΕΣΥΕ.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (1998) *Αποτελέσματα της απογραφής πληθυσμού-κατοικιών της 17ης Μαρτίου 1991*. Αθήνα: ΕΣΥΕ, 6 vols.
- Κοτζαμάνης, Β. και Ντυκέν, Μ.-Ν. (2012) «Ο πληθυσμός της Ελλάδας μειώνεται; Μια πρώτη κριτική ανάλυση των προσωρινών αποτελεσμάτων της απογραφής του 2011» *Δημογραφικά Νέα*, 17: 1-6.
- Ντυκέν, Μ.-Ν. και Κρομυδάκης Ν. (2009) «Η απόκλιση πραγματικού-μόνιμου πληθυσμού στα διάφορα χωρικά επίπεδα της Κρήτης: Καθοριστικός παράγοντας για το χωροταξικό σχεδιασμό» στο: Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Τόμος III, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 1425-1432.
- Υπουργείο Οικονομικών. Γενική Γραμματεία Πληροφοριακών Συστημάτων. URL: www.gsis.gr

Ξενόγλωσση

- Baldwin-Edwards, M. (2004) “Albanian emigration and the Greek labour market: economic symbiosis and social ambiguity”, *South-East Europe Review for Labour and Social Affairs*, 1: 51–65.
- Gavalas, V. & Simpson, L. (2007) “Segregation of ethnic minorities in two Districts of Greater Manchester”, *Genus*, LXIII (1): 119-148.
- Karampella, S., Kizos, T. & Spilanis, I. (2014) “Accessibility of islands: towards a new geography based on transportation modes and choices”, *Island Studies Journal*, 9 (2): 293-306.
- Kenna, K. (1976) “The idiom of Family”, στο J.G. Peristiany ed., *Mediterranean Family Structures*. Cambridge: Cambridge University Press, 347-362.
- Kolodny, E. (1974) *La population des isles de la Grece*. Aix-En-Provence: EDISUD

- Siampos, G. (1983) “La population de la Grece insulaire” in *Demographie et destin des sous-populations: colloque de Liege (21-23 septembre 1981)*. Paris, Association Internationale des Demographes de Langue Francaise [AIDELF], 387-96.
- Spilanis, I., Kizos, T. & Petsioti, P. (2012) “Accessibility of Peripheral Regions: Evidence from Aegean Islands (Greece)”. *Island Studies Journal* 7 (2): 199-214.
- Valaoras, V.G. (1946) “Some effects of the famine on the population of Greece”, *Milbank Memorial Fund Quarterly*, 24, 215-243.

Διαδικτυακές πύλες

ΕΛΣΤΑΤ Ψηφιακή βιβλιοθήκη URL: <http://dlib.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE> [Ψηφιακή βιβλιοθήκη Ελληνικής Στατιστικής Αρχής με ψηφιοποιημένα αποτελέσματα απογραφών πληθυσμού από το 1861 μέχρι το 2001] προσπελάστηκε 8/5/2014.

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛ.ΣΤΑΤ.) URL: www.statistics.gr

Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων URL: www.e-demography.gr

Βασίλειος Γαβαλάς
Τμήμα Γεωγραφίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 81100 Μυτιλήνη
e-mail: [bgav\(AT\)geo.aegean.gr](mailto:bgav(AT)geo.aegean.gr)

Γεράσιμος Παυλογεωργάτος
Τμήμα Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας,
Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 81100 Μυτιλήνη
e-mail: [gpaυ\(AT\)aegean.gr](mailto:gpaυ(AT)aegean.gr)

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗΣ
ΣΚΑΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ
ΓΟΣΠΟΔΙΝΗ ΑΣΠΑ
ΔΕΦΝΕΡ ΑΛΕΞΗΣ
ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ ΟΛΓΑ
ΨΥΧΑΡΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ
ΚΑΛΛΙΩΡΑΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αραβαντινός Αθανάσιος	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Ανδρικόπουλος Ανδρέας	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Βασενχόβεν Λουδοβίκος	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Γιαννακούρου Τζίνα	- Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Γιαννιάς Δημήτρης	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δελλαδέτσιμας Παύλος	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Ιωαννίδης Γιάννης	- Tufts University, USA
Καλογήρου Νίκος	- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ)
Καρύδης Δημήτρης	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Κοσμόπουλος Πάνος	- Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (ΔΠΘ)
Κουκλέλη Ελένη	- University of California, USA
Λαμπριανίδης Λόης	- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λουκάκης Παύλος	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Λουρή Ελένη	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μαλούτας Θωμάς	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Μαντουβάλου Μαρία	- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ)
Μελαχροινός Κώστας	- Queen Mary, University of London
Μοδινός Μιχάλης	- Διεπιστημονικό Ινστιτούτο Περιβαλλοντικών Ερευνών (ΔΙΠΕ)
Μπριασούλη Ελένη	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Παπαθεοδώρου Ανδρέας	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλ.	- Université de Paris I, France
Φωτόπουλος Γιώργος	- Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Χαστάογλου Βίλμα	- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ)

αιχώρος

ΤΕΥΧΟΣ 25 | ΕΤΟΣ 2016
ISSUE | YEAR

- Βουλβούλη, Α.** 4
Τόπος, Χώρος, Περιβάλλον:
Η περίπτωση της μετεγκατάστασης/χωροθέτησης του εργοστασίου της ΔΕΗ στη Λέσβο.
- Ζαμάνη, Α., Λαλίνης, Κ., Παπουτσόγλου, Γ., Οικονόμου, Δ.** 20
Διαδικασίες παραγωγής, απογραφή και διερεύνηση
Οικισμών Ιδιωτικής Πολεοδόμησης
- Γβαλάς, Β., Παυλογεωργάτος, Γ.** 52
Ο πληθυσμός των ακριτικών νησιών του Αρχιπελάγους:
1971-2011 μια τεσσαρακονταετία δημογραφικής και οικονομικής ανάπτυξης
- Αρβανιτίδης, Π., Νασιώκα, Θ.** 82
Το τσελιγκάτο ως θεσμός διακυβέρνησης των βοσκοτόπων:
Μελέτη περίπτωσης
- Σταμπουλής Γ., Νάκου Π.** 105
Προς ένα συνεταιριστικό μέλλον: μαθαίνοντας από το Μονφραγον
- Χάρδας, Α., Σκαμνάκης, Χ.** 124
Η κοινωνική πολιτική των ελληνικών Δήμων σε περίοδο οικονομικής κρίσης:
Κρατική 'αυτόνομη εμπέδωση' υπηρεσιών κοινωνικής πολιτικής σε τοπικό επίπεδο